

Max Weber: Den protestantiske etik og kapitalismens ånd

Oversat af Hans Henrik Bruun
København: Hans Reitzels Forlag, 2019.
(352 sider. ISBN 978-87-412-6228-4)

I sit foredrag »Videnskab som levevej« for hundrede år siden sagde gamle Max: »Det er det videnskabelige arbejdes skæbne, – ja: det dets mening ...«, at det, man »har udrettet vil være forældet i løbet af 10, 20, 50 år«. Det »ved enhver af os«, sagde han også (Weber 2003:192).

Nu hundrede år efter har Hans Henrik Bruun ikke desto mindre oversat og fået udgivet et af Webers hovedværker på dansk, Webers nok mest berømte tekst, *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* (PEKÅ). I tillæg er: »De protestantiske sekter og kapitalismens ånd«, et essay på 30 sider, ikke oversat før, kommet med. Og ikke blot har vi fået en ny og forbedret oversættelse, men også et overdådigt hjælpeudstyr i form af en fyldig indledning på 35 sider, der slutter med et kort afsnit, »kritik og eftervirkninger«, med omtale af hovedpunkter i de debatter og kontroverser, som bogen fra starten afstedkom, og som ikke er afsluttet. En af grundene til de fortsatte kontroverser er, siger Bruun, at bogen ikke formulerer »en enkelt klar tese [om sammenhæng mellem protestantisme og ka-

pitalisme, HA], som så, en gang for alle, ville kunne bekræftes eller afkræftes« (s. xxxix) (hvilket så kan vurderes som en kvalitet eller en svaghed. Karl Popper ville fx nok hælde til det sidste). Dertil 20 sider med fagencyklopædiske noter til forklaring af vanskeligt tilgængelige, indforståede, fremmedsprogede og/eller historisk fjerne begreber og fænomener, der forekommer i stort tal hos Weber, og som selv mange meget oplyste læsere antagelig ikke er stødt på før. Så følger 25 sider med religionshistorisk og teologisk begrebsforklaring, samt fire sider med et glossar, der redegør for særligt svære valg og problemer vedrørende oversættelser af vigtige termer.¹

Weber skrev og udgav PEKÅ i flere tempi i 1904-1905 og bearbejdede den senere til udgivelse i *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, tre bind 1920-21 (Tubingen: J.C.B. Mohr 1920-21). (Weber døde i 1920). I samme forbindelse skrev han den berømte *Vorbemerkung* (»Indledende bemærkninger« i oversættelsen). »De protestantiske sekter ...« bygger på oplevelser og iagttagelser fra en rejse til USA i 1904, hvor han efter en kongres rejste rundt og samlede oplysninger om forskellige kristne sekters levevis, og hvordan deres arbejde og erhverv var præget af deres tro (det tætteste Weber, så vidt jeg ved, er kommet på sociologiske feltstudier). Noget herfra blev publiceret i avisartikler i 1906, men den foreliggende

oversatte tekst kom først med udgivelsen af *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Det er disse tekster, der er benyttet som grundlag for oversættelsen, sammenholdt med den definitive, tekst-kritiske udgave: *Max Weber Gesamtausgabe*. Tübingen: J.C.B. Mohr 1984- . Bd. I/18-I/21 (de religionssociologiske bind kom først efter Bruuns påbegyndelse af oversættelsen).

Er det så en forældet tekst, Hans Henrik Bruun har oversat? Nej, ingen vil påstå det. Tværtimod, den ser ud til fortsat at have betydelig relevans og interesse, ikke blot som inspirationskraft og forbillede for samfundsforskere, men også for en bredere offentlighed, der vil forstå baggrund, tendenser og brydninger i den tid, vi lever i.

Ved sin tiltrædelse som adjungeret professor ved Sociologisk Institut i 2003 holdt Hans Henrik Bruun en forelæsning med titlen: »En klassiker – død eller levende. Hvad skal vi med Max Weber i dag?« (Bruun 2003). Hvorfor forældes Weber og andre sociologiske klassikere ikke på samme måde som naturvidenskabernes forfædre? For Webers vedkommende pegede Bruun især på hans originale metodologiske tanker (andre vil kalde dem filosofiske), om de evige problemer vedrørende fri vilje kontra nødvendighed og samfundsvidenskabernes etiske momenter. Specielt hvad angår PEKÅ, kan man tilføje denne bogs paradigmatisk rolle for eftertidens modernitetskritiske refleksioner over den økonomiske og instrumentelle rationalitets skæbnetunge og måske selvdestruktive udtørring af mening og værdier i moderne menneskers tilværelse. Et liv inden for en »stålhård ramme« (mere om denne oversættelse nedenfor), en »mekaniseret forstening, pyntet op med en slags krampagtig selvhøjtidelighed«, hvor »de sidste mennesker« må sande ordene: »Fagmennesker uden ånd, nydelsesmennesker uden hjerte«. Vi bliver mennesker, der bilder sig ind at være »steget op til et stade i menneskehedens udvikling, som ingen før har nået«, skrev Weber (s. 204f,

med lån fra Nietzsche). Kan det siges mere kraftfuldt, fyndigt, billedskabende og rammende? Fik Weber måske endog mere ret, end han selv anede for hundrede år siden, når vi ser på nutidens kapitalisme, til trods for de katastrofer, der er sket i mellemtiden, og dem, der truer?

Det er tanker, der er åbenlyst højaktuelle, og Weber tog dermed fejl, hvad angår forældelse. Han sagde også: »... at blive overgået videnskabeligt er ikke blot den skæbne, vi alle får, men det mål, vi alle har«. Er det mål så nået? Her vil der nok være mere uenighed blandt fagfæller, afhængigt af hvad man mener med »overgået«. Drejer det sig om specifikke resultater, er der (heldigvis) tilføjet meget, som supplerer, korrigerer eller direkte afkræfter Weber. Drejer det sig mere generelt om personen Max Weber og hans værk, står han stadig højt på samfundsvidenskabernes rangliste over »alle tiders største ...«, er jeg overbevist om. (Uden at jeg dog har set dokumentation nyere end fra 1990'erne. Jeg har ikke tænkt mig at gå ind i en diskussion. Klassikernes status bevæger sig lidt op og ned).

Hvad handler bogen så om? For faste læsere af dette tidsskrift er svaret selvfølgelig kendt, i hvert fald i hovedsagen, eftersom bogen indgår i alle samfundsvidenskabelige uddannelser, om ikke direkte som pensum så i det mindste gennem sekundær læsning. Derfor vil jeg kun referere kort.

Alle ved jo, at bogen tager udgangspunkt i nogle data og oplysninger om forholdet mellem kristne trosretninger, social lagdeling og erhvervsfordeling i nogle tyske områder (de fleste ved også, at bogens eneste tabel indeholdt en elementær fejl, dog uvæsentlig for ræsonnementet, nemlig i tabellen i note 13, den foreliggende udgave s. 22). Dernæst følger en foreløbig indkredsning af det, Weber kalder »den kapitalistiske ånd« i en stiliseret, idealtypisk udgave, anskueliggjort ud fra læsning af et par af Benjamin Franklins tekster, navnlig *Advice to a young tradesman* fra 1748: den arbejd-

somme, ærlige, sparsommelige, foretagssomme bedriftsejer, der forsager luksus og skørlevned og er optaget af at få forretningen til at vokse. Protestantismen og reformationen var med til at udforme og indgyde en religiøst forankret arbejdsetik, der matchede dette. Den foreskrev et metodisk rationelt, asketisk og stræbsomt liv, arbejdet som et kald til Guds ære og som egenværldi, sikret gennem en principfast livsførelse, som den enkelte var alene om at bære ansvaret for.

Bogen rummer dernæst udførlige og tekstnære religionshistoriske analyser af teologiske skrifter for at undersøge og afprøve større eller mindre slægtsskab mellem forskellige protestantiske retninger og den kapitalistiske ånd. Interessant er også Webers detaljerede semantiske og etymologiske analyser af centrale ord og begreber. Det mest centrale er afgjort ordet *Beruf*, som Weber gennemgår i noter over flere sider. Her i bogen oversættes *Beruf* med »kald«, der jo også giver de religiøse associationer, men i øvrigt kan det lige så godt oversættes med erhverv, beskæftigelse, profession, levevej, fag, arbejde e.l., afhængigt af kontekst. Bruun bruger selv 1½ side i glossaret til at forklare ordet (med afledninger). Weber bevæger sig her ind på relationer mellem ord, begreber, sprog, historie, normer og institutioner, som senere blev udfoldet i Wittgensteins sprogfilosofi, i Gadamar's hermeneutik, i talehandlings-teori og i Habermas' teori om kommunikativ handlen. Han betræder også den begrebshistoriske metodes veje, som især Reinhart Kosellek er kendt for senere at have udviklet.

En hovedkonklusion er, at der især er et »valgslægtsskab« mellem den calviniske lære om prædestination og verdslig fremgang som tegn på frelse og den kapitalistiske ånd. Luthers begreb om arbejde (*Beruf*) fandt Weber for traditionalistisk til at være i tæt nok valgslægtsskab med den kapitalistiske ånd. Glosen »valgslægtsskab« (»Wahlverwandschaft« er oprindeligt et udtryk for kemiske stoffers evne til at reagere med hinanden. Goethe

brugte det som titel på en roman) handler om en hermeneutisk relation (Weber omtaler det ikke sådan), at helheden af to beslægtede meningslegemer tilsammen kan give udvidet mening, fylde og styrke. Bogen slutter med det ovenfor kort refererede pessimistiske, fatalistisk klingende skæbnesyn, at den kapitalistiske ånd vil selvstændiggøre sig og måske ligefrem destruere sit eget religiøse udspring. Askelsen og pligtfølelse forsvinder. »Fagmennesker uden ånd, nydelsesmennesker uden hjerte«. Som Marx skrev: religionen var kapitalismens krykker; de blev bortkastet, da kapitalismen kunne stå på egne ben. Men ingen ved, om der kan komme helt nye profeter, siger Weber, og ren determinisme eller fatalisme er der således ikke tale om.

Om selve oversættelsen har jeg kun godt at sige. Den er sikker og præcis, nutidig, men konservativ i stilen. Webers til tider tunge og komplekse formuleringer, som heller ikke altid er krystalklare, er oversat loyalt og uden at gå på kompromis ved at forenkle for at gøre mere letlæst. Det kan ellers være fristende i en oversættelse eller exegese af svært tilgængelig tekst at »forbedre«, fx ved at søge at indlæse en klagende mening i et dunkelt eller flertydigt udtryk, jf. Schleiermachers diktum om at »verstehen immer besser verstehen ist« og det hermeneutiske barmhjertighedsprincip.

En speciel detalje kan illustrere dette. Weber er umådeholden i sin brug af gåseøjne, og det kan virke forvirrende. Tag bare sætningen i starten af de berømte »Indledende bemærkninger«:

»Kun i Vesten finder man 'videnskab' på det udviklingsstadium, vi i dag anerkender som 'gyldigt'«.

Og lidt længere nede: »Den indiske geometri kendte ikke til det rationelle 'bevis'« (s. 3).

Hvorfor gåseøjne her? Normalt bruger man gåseøjne, hvis der er tale om et citat, eller en sprogbrug, et begreb, som andre måske bruger, men som man selv vil distancere sig fra. Eller hvis betydning, man er usikker på (som hvis man fx siger:

»såkaldt videnskab«, fordi man ikke selv vil anerkende det som videnskab eller ikke helt ved, hvad man skal forstå ved videnskab). Men det er der ikke tale om her hos Weber. Weber mener, at vestlig videnskab faktisk er videnskab, og det i universalistisk forstand. Han er ikke erkendelsesteoretisk relativist. Det er ikke en form for videnskab blandt flere. Hvorfor i alverden så skrive det med gåseøjne? Ligeså med »gyldig« og »bevis«. Det er forvirrende. Nogle steder sætter Weber »ånd« i gåseøjne, andre steder ikke, og det er svært at gennemskue, hvorfor. Det efterlader en ubehagelig fornemmelse af, at man ikke helt har forstået, hvad Weber mener med disse ord.

Er der en skjult mening med det? Man vægrer sig ved at konkludere, at det bare er sjusk eller dårlig vane fra Webers side. Hvis det var tilfældet, ville det kunne friste til at droppe gåseøjnene i oversættelsen. Æstetisk pynter de heller ikke. Så slap læserne for at bryde deres hoveder med, hvad meningen kunne være. I Christian Kocks gamle oversættelse er det faktisk sket – i nogle tilfælde i hvert fald. Men da de for det meste er opretholdt, fordobler det bare problemet. Nu skal man også grunde over, om oversætteren har gjort det med vilje, og i givet fald hvorfor, eller om det (også?) bare er sjusk. Det slipper man i det mindste for at gruble over i Bruuns oversættelse. Han har konsekvent medtaget dem.

Jeg har ikke set nogen diskussion af emnet blandt Weber-eksperter, men jeg har ved nogle lejligheder diskuteret det med Bruun, uden dog at nå til nogen dækkende afklaring.

Dette er ikke pedanteri, for det illustrerer et generelt problem: Hvad gør oversætteren, hvis han ikke helt forstår meningen med et udtryk? Hvis man skal ramme præcis, må man have fattet, hvad meningen er (problemet for google translate). Er årsagen ens egen uformåenhed, eller savner teksten faktisk tydelig mening? Der kan også være skrivefejl og korrekturfejl. En af forudsætningerne for at kunne vurdere det er, at man er på

højde med forfatterens baggrundsviden og kontekst. Det er de færreste læsere af Weber, hvilket også illustreres af Bruuns opremsning i forordet af den brede kreds af eksperter, som han selv har rådført sig med. Men læserne får i hvert fald god hjælp gennem de grundige forklarende noter og ordforklaringer i bogen.

Men lad os også se på et par eksempler på oversætterens mere substantielle problemer: Hvad er de bedste, mest dækkende og korrekte ord til oversættelse af tyske ord? Bruun bruger selv plads på nogle centrale ord i sit glossar. Et par af dem vil helt sikkert kunne sætte sindene i bevægelse.

Alle ved uden tvivl, hvor den vestlige rationalitet fører hen: ind i »*rationalitetens jernbur*«. Men der har vi desværre taget fejl. Fra nu af hedder det: »*stålhård ramme*« (s. 203; vendingen forekommer mig bekendt ikke andre steder hos Weber). »Jernbur« er ifølge Bruun simpelthen en fejloversættelse af »Gehäuse«, og skurken er Parsons, der i 1930 indførte oversættelsen »iron cage«. Og ud over at man faktisk ikke kan finde »bur«/»cage« (eller ækvivalenter) som oversættelse i ordbøgerne, er »burets« konnotationer af »fængsling« og »indespærring« også misvisende. De er mere brutale end det, der ligger i Gehäuse.

Man kan ganske vist ikke komme uden om, at hele Webers beskrivelse af det massive bygningskompleks, som inddækker og regelsætter moderne fagmennesker og deres tænkemåder, hele den indbyggede økonomiske, tekniske, juridiske og politiske styringsrationalitet, som er i sving alle vegne, vitterlig godt kan fremmane fornemmelsen af et bur. Men hvis Weber havde tænkt på det som et »bur«, ville han nok have skrevet det direkte (fx »Käfig«).

Ordet Gehäuse kan betyde skærm, bolig, inddækning, boks ol., men ikke bur, og det dækker lige så meget over noget, der kan beskytte, som noget, der spærrer inde. Men hvorfor så vælge »ramme«? Bruun medgiver, at han her tager sig en frihed. Han mener, at hvis Weber havde

kendt moderne sociologisk terminologi, ville han nok have sagt »struktur«. Måske. På stedet (s. 203) tager Weber afsæt i et citat fra Baxter, der taler om »en tynd kappe«. Denne kappe omdannes i kapitalismen så iflg. Weber til et »stahlhartes Gehäuse«. »Jernbur«/»iron cage« er en metafor, der dramatisk modsvarer »en let kappe«, og er desuden mundret, malende, velklingende og selvforklarende. Måske har det lokket Parsons til at oversætte med »iron cage«? »Stålhård ramme« besidder ikke i helt samme grad disse stilistiske kvaliteter, men nu er »bur« altså ikke det ord, som står i Webers tekst. Så ud med »bur«, og OK, jeg har ikke et bedre forslag end »ramme«.

En anden metaforisk glose har nervebaner dybt ind i selve kernen af Webers modernitetsforståelse og har næsten fået sit eget ikoniske liv. Det er ordet »affortryllelse«, for »Entzauberung«. Den godtager Bruun imidlertid heller ikke. Han vælger at oversætte med »tab af magi«, »afmagificere«/»afmagificering«. Det er et valg, som faktisk går tilbage til oversættelsen af *Udvalgte tekster*, og hvor jeg selv var med. Derfor er jeg selvsagt positivt forudindtaget, om end jeg ikke er helt enig i HHB's argument her. Bruun skriver, at »affortryllelse er direkte vildledende«, og han begrundet det med, at »der ikke er tale om en fortryllelse, der hæves«, men om »en magi, der forsvinder« (s. 286). Jeg ser dog ikke en afgørende forskel i, om det »hæves« eller »forsvinder«. Ud fra en moderne rationel og oplyst position har både trylleri og magi bygget på illusioner, som så er gennemskuet som sådanne. Sådant tror jeg også, Weber har opfattet det. Realiteten er, at vin og brød aldrig har været Jesu blod og Jesu legeme i bogstavelig forstand (nogle socialkonstruktivister ville måske påstå noget sådant). Jeg ser mere problemet i de associationer, der på dansk fremkaldes af ordene »trylleri« (fascinerende, eventyragtigt, baseret på smarte tricks mv.) vs. »magi« (overnaturlig kraft, potentielt farligt, truende), jf. *tryllekunstner* vs. *magiker*.

Om disse korrektioner vil slå an, bliver spændende at se. Det er nok mest usikkert, om »tab af magi« vil fortrænge »affortryllelse«. »Affortryllelse« er et ord, som har vundet bredt indpas, også ud over Weber-kontekst og sociologi, og bruges, uden at man måske har Weberoprindelsen i tankerne.

Eksemplerne viser i hvert fald, at oversættelse er en metier, der ud over sprogkompetence og stor omhu også kræver indlevelse i såvel teksten som forfatterens univers og stil, sproglig fantasi, spændvidde og meget mere. Om ikke andet kan de nye oversættelser tilskynde læserne til at reflektere dybere over indholdet.

Endelig vil jeg nævne et tredje eksempel, som eksemplificerer det elementære oversættelsesproblem, der består i simpelthen at finde et dansk ord, som er direkte ækvivalent med det tyske ord. Hvad ækvivalerer således med »innerweltlich«/»ausserweltlich«? Ordene spiller en central rolle i forståelsen af arbejdsbegrebets transformation med protestantismen, herunder specielt i vendingen »innerweltlich Askese«. Hvad vil det sige, at den er »innerweltlich«? »Inner ...« refererer ikke til den »indre« (psykiske) verden, men til den profane, ikke-religiøse del af samfundslivet, modsat fx klosterlivet. At være en god kristen betyder ikke, at man skal forsage det, man kan udrette *inden for* denne verden. Tværtimod, man skal beflitte sig, men gøre det på en asketisk måde. Den gængse oversættelse af »innerweltlich« er »verdslig«, som vi også brugte i *Udvalgte tekster*. Men det rummer flere problemer. Dels bruger man også »verdslig« som oversættelse af »weltlich«, og dels tænker man uvilkaarligt »verdslig« som modsætning til »gejstlig«, hvilket slet ikke er på spil her. Man kunne sige »inden for den profane verden«, men det er jo unægtelig lidt tungt og omstændeligt. HHB har nu valgt at indføre de nye sammensatte ord »verdensnær«/»verdensfjern«. Det er da et godt forslag.

Der er grund til at glæde sig over, at vi nu har fået denne grundigt gennemmar-

bejde og endegyldige oversættelse af et af samfundsvidenskabernes hovedværker. Der er tale om en svært tilgængelig og krævende tekst, og hvor rigtigt det end er, at det bedste er at læse på originalsproget, så ved vi, at der er en barriere. Uden at jeg skal gøre mig for klog på indlærings- og kognitionspsykologi, ved jeg, at det letter forståelsen af svære begreber og tankegange meget, hvis man ved, hvad det skal hedde på dansk, så det bedst muligt rammer indholdet i begrebet. Hvis man har en blot vag og upræcis fornemmelse, og/eller det siges og tænkes på gebrokkent dansk, hæmmer det produktivitet og kreativitet. Har man det på velformuleret dansk, bliver det selvfølgelig også lettere at fortælle til og diskutere med andre, der ikke har læst originalteksten. Efter mange års undervisning og læsning af eksamensopgaver mv., kan man få den mistanke, at det ikke er altid, folk egentlig har været særlig dybt nede i Webers egen tekst, heller ikke selv om den forelå på dansk. Nu har vi så en udgave, der ikke bare er solid og velformuleret i oversættelsen, men som også i kraft af det supplerende hjælpeudstyr gør arbejdet med at trænge ind i teksten og den verden, den beskriver, mange gange lettere.

Så jeg vil absolut anbefale alle at benytte de fremragende muligheder, der nu foreligger.

Udgivelsen giver også en passende lejlighed til at gøre opmærksom på det store arbejde, Hans Henrik Bruun i det hele taget har gjort for at bearbejde, tolke og formidle Webers tanker, også for et større publikum end sociologer. Bruun har fra sine mange år i udenrigstjenesten haft et ry som lidt af et sproggeni. Det er uden tvivl en fordel i udenrigstjenesten, men sandelig også i arbejdet med Weber-tolkning og -formidling. Internationalt omtales Bruun som en af verdens førende Weber-kendere, en position, der blev grundlagt allerede tidligt af hans meget anmelderroste og stadigt citerede bog *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology*, der kom første gang i 1972 og igen i en udvidet udgave i 2007. Siden er denne suppleret med

en række artikler især om Webers metodologiske skrifter og deres kilder. Bruuns ry som Weber-kender og hans sprogkompetence førte også til, at forlaget Routledge/Taylor & Francis opfordrede ham til sammen med Sam Whimster at redigere og oversætte Webers samlede metodologiske skrifter til engelsk. Den ca. 600 siders tykke bog, der kom i 2012 under titlen *Max Weber. Collected Methodological Writings*, rummer tekster, der ikke før har været publiceret, ikke engang på tysk, og fik store anmeldelser, herunder i New York Times Book Reviews. Stephen Turner gav i sin anmeldelse i *European Journal of Sociology* (vol 53, no. 3, 2012: 455-460) følgende karakteristik:

»... the most authoritative and complete collection of Weber's methodological writings, in any language, ever. It is a model of editing and translation« (Stephen P. Turner i *European Journal of Sociology*, vol 53, no. 3, 2012: 455f).

Altså: »in any language, ever«. Så bør ingen kunne være i tvivl.

Der er heller ingen tvivl om, at Bruun har en meget stor del af æren for, at Weber er blevet så kendt og læst i Danmark inden for de sidste par årtier, som tilfældet er. Man ser jo nu Webers navn dukke op mange flere steder, også uden for universitetssammenhænge, fx i Djøf's kursusprogrammer og i dagblade. Hans Henrik Bruun ydede et uvurderligt bidrag ved den store tobindsversættelse *Max Weber. Udvalgte tekster*, som Lars Bo Kaspersen og jeg selv lige nåede at sætte i gang, før Hans Henrik Bruun kom med (ved et heldigt tilfælde, mens han endnu sad som ambassadør i Paris). Hans ihærdige formidlingsindsats med introduktioner, kommentarartikler og det talte ord (uden brug af power point) gennem et par årtier har sat deres tydelige spor i danske samfundsfaglige miljøer.

Den her foreliggende oversættelse udgør endnu en milepæl.

Heine Andersen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Note

1. Jeg har overvejet, om jeg egentlig burde have sagt fra til at skrive denne anmeldelse på baggrund af det ret tætte samarbejde, jeg har haft med Hans Henrik Bruun, netop omkring Weber-oversættelser. Vi arbejdede bla. tæt sammen ved redigering og oversættelsen af *Max Weber. Udvalgte tekster*, bd. 1-2 (Hans Reitzels Forlag 2003), og jeg har også fulgt lidt med i Hans Henrik Bruuns arbejde med den foreliggende oversættelse. Jeg føler imidlertid selv at være bedre rustet til at anmelde netop ud fra erfaringer og fortrolighed med de vanskeligheder, man løber ind i ved sådan et projekt, frem for hvis man ikke har prøvet det. Jeg har tillid til, at læsere vil være i stand til at tage selvstændig stilling, nu hvor jeg har in-formeret og advaret.

Referencer

Bruun, Hans Henrik 2003: »En klassiker – død eller levende. Hvad skal vi med Max Weber i dag«. *Danske Sociologi*, nr. 4: 61-75.

Weber, Max 2003. *Max Weber. Udvalgte tekster*, bd. 1. København: Hans Reitzels Forlag.

John Levi Martin: Thinking Through Statistics

Chicago, The University of Chicago Press, 2018 (362 sider, ISBN-13: 978-0-226-56763-1)

Chicago-sociologen John Levi Martin er relativt ukendt i det danske sociologmiljø. Men i amerikansk sociologi har han længe gjort sig bemærket som en skarp (og skarptunget!) analytiker, metodolog og teoretiker med bredtfavnende evner og interesser. Efter to originale filosofi- og teori-historisk ladede værker om henholdsvis sociale strukturer og forklaring af social handling har han siden begået nu tre bøger, der assisterer den avancerede sociologistuderende – og os andre – med at tænke vores redskaber igennem. Første bog handlede om teori, og anden bog om metoder, bredt forstået. Med

denne tredje bog er turen så kommet til den sociale statistik, hvis brug og måske særligt misbrug tydeligt ligger Martin nært på sinde. Dette netop, fordi, som han siger (s. vii), vi ikke kan overlade vores problemer til statistikerne.

Den gennemgående pointe og det strukturerende greb i *Thinking Through Statistics* (TTS) kan formuleres ganske enkelt: I den sociologiske brug af statistik består problemet sjældent i at opnå den optimale estimering af dette eller hint parameter i en given model. Problemet er snarere, at man som undersøgende sociolog sjældent *ved*, hvad der udgør den måske blot tilnærmelsesvist rigtige model til at begynde med. Det skyldes velkendte udfordringer med manglende variable, selektivitet og uobserveret heterogenitet i data. Men, argumenter Martin, det skyldes også og i højere grad en række mere grundlæggende vanskeligheder ved forsøget på at få numeriske data om menneskers holdninger, livsvilkår og adfærd til at adressere disciplinens substantielle spørgsmål (og ikke omvendt). Det er disse metodologiske spørgsmål, og nyere statistiske teknikkers forsøg på at adressere dem, som bogen her handler om. Snarere end at ville lære os eller advokere for bestemte teknikker så ønsker Martin således netop at påvirke vores måde at *tænke* statistisk over den sociale verden. Og det gør han på både overbevisende og medrivende vis.

Lad det være sagt med det samme: Bogen her er udfordrende læsning – og dette ikke *kun*, fordi den forudsætter et vist for-kendskab til regressionsanalyser og et vis matematisk flair hos læseren. Samtidig er Martins bredt anlagte tilgang imidlertid så metodologisk oplysende, at TTS i denne læsers optik bliver til en unik ressource for rundrejse i samtidens kvantitative sociologi. Bogen består af ni kapitler, hvis rækkefølge groft sagt udspiller en gradvis udvidelse af den rolle, som tid, rum og social kontekst tillægges i analysen af data (f.eks. diskuteres netværksanalyse først i kapitel 8). Efter en indledning, der blandt andet udlægger

bogens videnskabsteoretiske afsæt i den amerikanske pragmatisme, følger et kapitel (2), hvor Martin advokerer for nødvendigheden af at anlægge en eksplorativ og visuelt-deskriptiv tilgang som første skridt i retning af at kende sine data. Hernæst følger to kapitler om selektivitet (3) og kontrolstrategier (4); klassiske temaer, som Martin genfortolker i lyset af sin overordnede pointe om den nødvendige søgen efter de usikkerhedsmomenter i model-valget, der truer med at undergrave vores fortolkninger.

Med bogens femte kapitel om varians-strukturer tages der hul på en analyse af de hierarkiske dataformer og *mixed models*, der bruges, når man f.eks. besidder data fra skoler eller kommuner og ønsker at slutte på tværs af niveauer gennem brug af systematiske parametre (*fixed effects*). Denne problematik føres videre i kapitel 6, der særligt diskuterer udfordringer ved brug af ratio-variable, som når en fordeling normaliseres ud fra viden om befolkningstætheden i et område. Hernæst følger en mere systematisk diskussion af tids- og rum-kodede dataformer (kapitel 7), i form af vanskeligheder ved longitudinale og rumligt indlejrede analyser, hvorefter turen (kapitel 8) som nævnt kommer til netværksanalysen og her særligt de avancerede såkaldt *exponential random graph*-modeller (ERGM) for statistisk inferens givet en relationel datastruktur. Til slut (kapitel 9) advarer Martin mod blind brug af metode-tilgange – latent klasseanalyse, kvalitativ-komparativ analyse og simulation – som har tendens til at love mere, end de kan holde. Konklusionen opsamler grundpointer i en række slogans, såsom: Behandl aldrig uvidenhed som viden!

Allerede denne korte gennemgang antyder det forhold, at Martin gennemgående anlægger en forsigtig eller decideret skeptisk tilgang til brugen af en række i øvrigt udbredte statistiske teknikker, idet bogen rundhåndet deler ud af skrækkempler på de mange måder, hvorpå deres anvendelse kan gå galt. Det sker gennemgående med reference til faktisk

publiceret, amerikansk sociologisk forskning, ikke sjældent af prominent karakter. Ved brug af simulerede data og alternative model-specifikationer viser Martin således (s. 118ff), at Guang Guo og kollegernes forskning i gen-miljø-interaktioner i forklaringen af alkoholforbrug blandt college-studerende hviler på et tyndt grundlag, fordi konklusionerne baseres på en statistisk misspecificering af selve interaktionseffekten. Og tilsvarende argumenterer forfatteren (s. 249ff) for, at Christakis og Fowlers berømte (og be-rygtede!) forsøg på påvisning af fedmes spredning via venskabsnetværk lider af så mange problemer, at de udstiller teknikken som grundlæggende upålidelig.

Martins retfærdiggørelse (s. viii) af denne nådesløse tilgang er enkel: Når man ser sjusket eller uigennemtænkt arbejde blive belønnet, alt imens godt og nytænkende arbejde bliver afvist, så er det mest videnskabsetisk forsvarlige modtræk at ty til den hårde, faglige kritik. Helt alment argumenterer han for det synspunkt, at gode statistiske teknikker og praksisser *belønner* gentagne forsøg på at specificere eller tilbagevise tilsyneladende mønstre i data, mens dårlige teknikker *modvirker* en sådan grundighed og stringens. Med andre ord taler Martin eksplicit (s. 11ff) for en strengt falsifikationistisk tilgang til statistik i sociologien, både hvad angår den enkelte undersøgelse, og når det handler om statistikens afgørende bidrag til disciplinens udvikling. På dette sidste, almene niveau er påstanden den klassiske, men stadig relevante, at statistik kan hjælpe os med at rydde ud i puljen af fejlslagne fortolkninger af den sociale verden. Statistik begrunder ingen bestemt teori, men den hjælper os ideelt set til at indsnævre feltet.

Alt i alt kan man dermed sige, vil jeg mene, at Martin indtager en sjældent nuanceret og ganske original, om end dermed også lidt svært genkendelig, position i det bredere landskab af klassiske og samtidige debatter om statistikens metodologiske plads i den sociologiske disciplin. Et stykke hen ad vejen lyder han

som en tilhænger af den deskriptive brug af statistik, som blandt andre Chicago-kollegaen Andrew Abbott har gjort sig til talsperson for. Således argumenterer Martin konsistent for, at statistiske analyser bør holdes så matematisk set enkle som muligt, ligesom han som nævnt taler for værdien af grundig data-eksploration og -visualisering. Af tilsvarende grunde foretrækker han den simple, deskriptive faktoranalyse frem for usikre latente klasseanalyse-modeller (s. 287f). Ydermere, og ret afgørende, er Martin skeptisk over for hele forsøget på, som han siger (s. 69), partout at ville vride kausale effekter ud af observationsbaserede, ikke-eksperimentelle data (socialvidenskabelige eksperimenter er imidlertid også fejl- og problembehæftede, hvilken Martin diskuterer i den forudgående *Thinking Through Methods*).

Ikke desto mindre bruger Martin det meste af bogen her på at diskutere varianter af de regressions-baserede modelteknikker, fra de enkle til de avancerede, der for sociologer som Abbott opretholder en i bund og grund misvisende social ontologi (som han mindeværdigt har døbt »den generelle lineære virkelighed«). Argumentet her fra Martins side synes delvist pragmatisk, i den jordnære forstand: regressions-teknikker er nu engang dem, der bruges mest hyppigt i disciplinen, og det er derfor også her, at potentialet for bedre praksis er størst (s. 92). Men argumentet er også pragmatisk i den filosofiske forstand, der fokuserer på muligheden for at lære noget nyt fra omgangen med data. Her tjener regressions-teknikkerne faktisk et centralt erkendelsesformål i sociologien – en matematisk korrelation er en matematisk korrelation, så længe den skeptiske model-afsøgning og -test tages alvorligt, og så længe vi behandler denne familie af tilgange som én blandt flere valide måder at ville forklare sociale processer og udfald.

På den måde kan bogen her med fordel læses som en vigtig, kvantitativt-metodologisk pendant til Howard Beckers mere kvalitativt orienterede, men stadig

fremragende nye bog om den vanskelige sociologiske evidens, *Evidence* (se anmeldelsen i Dansk Sociologi 2019-1; Martin selv påpeger da også denne forbindelse, s. 29). Som Becker slår Martin til lyd for et enkelt men solidt og vidtrækkende metodologisk ideal, med potentiale til at hjælpe alle, der ønsker at forbedre deres social-statistiske praksis eller fortolknings-evner. Om end Martin måske i bogen her savner lidt af Beckers samfundsteoretiske finesse, og dermed ikke helt får fremskrevet de bredere erkendelsespotentialer i eksempelvis netværksanalysens relationelle tilgang til sociale dynamikker, der kompenserer han til gengæld med et højere niveau af teknisk kompetence (så vidt denne anmelder kan vurdere). Til sammen bidrager disse bøger dermed på fornem vis til at fylde yderligere op i det tomrum mellem teknik og forestillings-evne, som C. Wright Mills i sin tid beklagede på berømt vis – og som stadig kan være en udfordring i såvel forskning som undervisning.

Lad mig slutte her med en lille coda (i øvrigt en yndet skriveteknik hos Martin): det kan måske forekomme mærkeligt, at en ikke-statistiker (undertegnede) anmelder en selverklæret ikke-statistikers (Martin, s. vii) bog om sociologisk statistik! Men måske er selve dette forhold en del af pointen og styrken ved bogen. Mens praktiserende social-statistikere uden tvivl vil have godt af den eftertanke, som bogen her tilbyder, så er vi ikke-statistikere samtidig nødsaget til at erkende, at god sociologi nu engang *også* handler om at tænke statistisk over samfundet, på den ene eller den anden måde. Dette ikke mindst i lyset af de nye muligheder og udfordringer, som såkaldt »store« data stiller disciplinen over for. Bogen her leverer en sjældent overbevisende og interessevækkende invitation til at gøre præcist dette.

Anders Blok
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Mario Tronti: *Workers and Capital*

London, Verso, oversat af David Broder
2019 (400 sider, ISBN 9781788730402)

Endelig! Nu er den her også på engelsk. Efter mere end fem årtiers ventetid foreligger den italienske filosof Mario Trontis mesterværk *Operai e capitale* nu i en samlet engelsk udgivelse. *Operai e capitale* – eller *Workers and Capital* – bliver ofte hyldet som et af de vigtigste teoretiske værker inden for den marxistiske teoriretning, der i folkemunde går under betegnelsen *operaismo* (arbejderisme). Da marxismen var på størstedelens læber i løbet af 1960'erne, udgjorde denne bog grundlaget for den mere 'radikale' fløj af den italienske arbejderbevægelse, der foruden Tronti tæller tænkere som Antonio Negri, Sergio Bologna, Raniero Panzieri og Romano Alquati.

Enkelte kapitler fra bogen har tidligere været udgivet på diverse venstreorienterede hjemmesider såsom libcom.org. Men oversætteren David Broder gør nu den engelsktalende del af verden i stand til selv at udforske Trontis famøse tekst, som historikeren Steve Wright, der har forfattet *Storming Heaven* (2002) – som regnes for at være den bedste indføring i *operaismo's* historie – skriver i forordet til *Workers and Capital*.

Arbejderen først!

Workers and Capital er en samling af essays, som Tronti udgav op igennem 1960'erne, primært i tidsskrifterne *Quaderni Rossi* (Red Notebooks) og *Classe Operaia* (Working Class). I efterdønninjerne på det, der blev kaldt 'det økonomiske mirakel' i efterkrigstidens Italien, befandt landet sig nu i en situation, hvor det industrielle produktionsapparat havde nået sit højdepunkt.

Mens det økonomiske mirakel skabte en stigende velstand for et fåtal af mennesker, især i Italiens nordlige del, ændrede det også forholdene for arbejderne i fabrikker. Særligt de massive migratio-

ner internt i Italien fra syd mod nord tilspidsede konkurrencen blandt arbejderne. Ændringer, som det italienske kommunistparti (PCI) eller socialistpartiet (PSI) ikke evnede at begribe. Herudaf udsprang *operaismo*. Og: Tronti leverer, med *Workers and Capital*, en nærmest bibelsk tekst for de arbejdere, der ikke nødvendigvis sympatiserede med det italienske kommunistparti og fagforeningerne, som blev anset for at være for institutionaliserede, hierarkiskbyggede og ortodokse i deres læsning af Marx, når det kom til spørgsmål om rollen af arbejderne i klassekampen.

FIAT-fabrikker i de italienske byer Turin og Milano blev omdrejningspunktet for de kampe, hvor arbejderne i stigende grad tog mere radikale metoder i brug for at udøve deres modstand mod kapitalen. I stedet for at benytte det allerede opsatte netværk af fagforeninger begyndte arbejderne selv at organisere strejker. Arbejderne var, med andre ord, autonome subjekter!

Trontis hovedargument, hvilket også ligger til grund for titlen til bogen, og som blev et mantra for *operaismo*, er nemlig, at det er arbejderen og ikke kapitalen, der må komme i første række i analysen af kapitalismen. Det er nemlig, ifølge Tronti, arbejderen, som *skaber* kapital. Det eneste, kapitalen gør, er at tvinge arbejderen til at vareliggøre sin arbejdskraft.

Ydermere skaber arbejderen ikke kun kapital, fordi vedkommende sælger sin arbejdskraft. Men også for så vidt, som personen omfatter sig klasse-relationen. Enhver analyse må derfor have øje for, hvordan kapitalen forsøger at tvinge arbejderen til at påtage sig denne klasse-relation. Før arbejderklassen kan være *imod* kapitalen er den, så at sige, allerede en klasse. En klasse, som derefter indgår i den klassiske marxistiske arbejder-kapital-relation. Der findes, med andre ord, allerede en arbejderklasse, før de tvinges til at sælge deres arbejdskraft.

Den sociale fabrik

Et af de begreber, som er altafgørende for Tronti – og resten af teoretikerne tilknyttet *operaismo* – for at forstå denne magtudøvelse af kapitalen, er idéen om 'den sociale fabrik'. Ifølge Tronti skal kapitalismen altid analyseres i den historiske periode, hvori man befinder sig og med øje for den mest avancerede produktionsmåde i samfundet. Det spørgsmål, som derfor pressede sig på i 1960'erne og 1970'ernes Italien, såvel som resten af den vestlige verden, blev derfor, hvordan relationen mellem fabrikken og samfundet tog sig ud. Denne relation bliver et af fokuspunkterne i *Workers and Capital*.

Ifølge Tronti bliver fabrik-samfund-relationen mere og mere interessant, jo større en organisering kapitalen kræver. Som han påpeger flere steder i bogen, forcerer en øget organisering af kapitalen, som er karakteriserende ved industrisamfundets produktionsmåde, også en mere omfattende organisering af arbejderklassen selv. Deraf kritikken af fagforeningerne. Det betyder, med andre ord, at samfundet i sin helhed underlægges de logikker, som gør sig gældende inden for fabrikkens vægge.

Fabrikken forsvinder. Dens vægge nedbrydes og siver ud i det resterende samfund. Sagt med andre ord, fabrikken findes i vores samfund og dens logikker bliver en del af vores samfund, og hverdag. Når dette sker, reduceres arbejderen blot til et objekt, som kapitalisten kan benyttes sig af.

Men: Her finder vi, ifølge Tronti, også frem til, hvor modstanden skal komme fra. Den springer ikke ud af forståelse af arbejderen som værende den passive side af arbejder-kapital-relationen. Snarere er logikken, at arbejderen aktivt modsætter sig kapitalen. Det er, proklamerer Tronti, ikke muligt at modsætte sig kapitalen ved at organisere sig 'udefra', men indefra via arbejderens aktive valg om ikke at arbejde. Ikke at arbejde må derfor være strategien for arbejderklassen, hvis den vil undslippe sig kapitalens magt.

Trontis relevans for samtiden

Da størstedelen af bogen ikke har været tilgængelig på engelsk før nu, er oversættelsen af *Workers and Capital* kærkommen. Det tillader den nysgerrige læser, der endnu ikke har fået tillært sig italiensk, at få et indblik ind i den teoretisering, som ligger til inspiration for nogle af de nyere værker inden for den såkaldte post-marxisme. Her tænkes primært på Michael Hardt og Antonio Negri og deres forsøg på en teoretisering af et globalt proletariat – forklædt som multituden – mod den globale kapitalisme – forklædt som Imperiet – der igen revitaliserede *operaismo*-traditionen.

Desuden falder denne engelsk oversættelse af bogen ned i en samtid, hvor der er kommet endnu større fokus på den sociale reproduktion af arbejdskraften, prekariat og udviskningen af arbejdstiden i det nuværende stadie af det kapitalistiske system. I forsøget på at forstå de dynamikker, der gør sig gældende i relation hertil, er der til stadighed indsigter at hente i Trontis mesterværk.

Skønt bogen er skrevet til et specifikt publikum i Italien, med et specifikt sigte og i en bestemt historisk epoke, er Trontis tilgang stadig meget aktuel. *Workers and Capital* giver os nemlig en række greb til at kunne forstå de skiftende magtrelationer, der er til stede, når arbejdets natur eller indretningen af arbejderklassen sættes under lup.

Den teoretiske tradition i og omkring *operaismo* har set en forøget interesse inden for samfundsvidenskaberne de seneste år med studier af digitalt arbejde og organiseringen af disse. Det ville være andet end mærkeligt, om ikke oversættelsen af Trontis bog bidrager til at forøge denne interesse yderligere.

Magnus Andersen

Aalborg Universitet

Daniel Nordstrand Frantzen & Lasse Baggesen: *Sociologi i virkeligheden*

København, Forlaget Columbus 2019 (176
sider, ISBN 978-87-7970-495-4)

Sociologi i virkeligheden er en vejviser og inspirationskilde, som i et enkelt og overskueligt format giver et godt indblik i, hvad det vil sige at studere sociologi på universitetet. Bogen indeholder, udover et introduktionskapitel, tolv kapitler, som er skrevet af en række forskellige sociologistuderende ved Københavns Universitet. Kapitlerne tager udgangspunkt i projekter, som de studerende selv har udarbejdet i løbet af deres studietid, og introducerer dermed en bred vifte af interessante emner – lige fra emojis betydning i online-dating til banker, gæld og pengeskabelse, hvilket viser de mange aspekter, som sociologi berører og opererer med. I en tid, hvor vigtigheden af det rette studievalg er i fokus, er denne bog særlig relevant, fordi den netop kan bidrage til, at nye studerende eller studiesøgende kan få et mere håndgribeligt indblik i, hvad sociologi egentlig er for et fag, og hvad en sociolog blandt andet kan arbejde med. Bogen kan således benyttes som et værktøj for den enkelte studerende eller studiesøgende til at undersøge og afklare, om sociologi som studie kunne være interessant for dem. Det faktum, at bogen er skrevet af studerende til studerende, eller kommende studerende, gør også, at dens form og indhold fremstår mere afslappet og letlæselig. De studerendes erfaringer bliver serveret med et glimt af humor, hvilket er med til at lette forståelsen og skabe en følelse af, at bogen er skrevet af 'ligesindede', nogle der faktisk ved, hvordan det er at være sociologistuderende.

Hvert af bogens kapitler giver korte og vejledende introduktioner til forskellige former for undersøgelsesdesigns og metoder, og de illustrerer dermed, hvordan man kan arbejde sociologisk. Forfatterne personlige overvejelser om fordele

og ulemper ved forskellige metodevalg giver et glimrende indblik i de sociologiske arbejdsformer, og dette kan man som studerende drage nytte af, når man for eksempel selv står over for at skulle udvælge en stikprøve eller gennemføre en undersøgelse med kvalitative interviews. Undervejs i bogen gives desuden konkrete uddrag og eksempler fra undersøgelserne, for eksempel i form af interviewcitater eller billeder, der er brugt som virkemidler i dataindsamlingen. Kapitlerne kan læses uafhængigt af hinanden og kræver ikke den store sociologiske forudsiden. Der er undervejs små faktabokse, som kort opridser teori, begreber og metoder. Dette er med til at skabe en større forståelse hos læseren, uden forklaringerne bliver alt for tekniske. Hvis læseren er interesseret i at studere et område nærmere, skrives der flere steder direkte, hvor der kan søges mere information. Desuden indeholder bogens kapitler figurer og modeller, som visualiserer sammenhænge for læseren og gør undersøgelserne mere forståelige og håndgribelige. Når det er sagt, søger bogen også at udfordre læseren og sætte nye tanker i gang, da de fleste kapitler afsluttes med en række refleksionsspørgsmål, opgaver eller emner til videre undersøgelse.

I kapitel 2, som omhandler, hvilken betydning emojis har i online-dating, er der især stor grad gjort brug af virkemidler, som kan fange læserens interesse. Igen hele kapitlet gøres der brug af emojis både i brødteksten og i overskrifterne. Derudover vises uddrag fra forfatterens online-fokusgruppeinterviews, som foregik over Facebook. Som læser opnår man en større forståelse for det undersøgte emne og metoden, der gøres brug af. Det er en kreativ og sjov vinkel på en metode, som er meget inspirationsskabende. Samtidig er kapitlet skrevet meget let læseligt. I kapitel 3, som omhandler et casestudie af foreningen Københavns Fødevarefællesskab, gøres der brug af mixed methods, hvor både kvantitative og kvalitative metoder anvendes. I kapitlet er der citater fra de kvalitative in-

interviews samt tabeller med data fra spørgeskemaundersøgelsen. Læseren tages i hånden, da tabellerne er nemme at danne sig et overblik over og samtidig forklares grundigt. I interviewene gøres der brug af flere visuelle virkemidler og disse vises også i bogen. Det er med til at skabe en større forståelse for metoden, hvilket er til stor inspiration, og jeg finder det personligt meget interessant, hvordan man ved hjælp af virkemidler kan få interviewpersoner til at bruge flere sanser og på den baggrund skabe et mere autentisk interview. Kapitel 5 beskæftiger sig med, hvad der karakteriserer danske brugere af folkekirken. I undersøgelsen gøres der brug af en spørgeskemaundersøgelse, som er indsamlet i to sogne omkring Aarhus. Kapitlet gennemgår mange af de metodiske overvejelser og udfordringer, der er ved at lave, indsamle og bearbejde surveydata. Forfatteren kaster sig ud i at forklare en bernoullifordelt Z-test, og jeg synes, hun når godt i mål med at formidle det på en forståelig måde. Udregningen gennemgås trinvis, og mellem formlerne er der tekst, som sørger for, at læseren ikke er i tvivl om, hvad der gøres. Hvis man alligevel finder udregningen for teknisk, er det muligt at springe den over og gå direkte videre til resultatet. Jeg synes, det er meget positivt, at man kan få noget ud af undersøgelsen, selv hvis man ikke har forstået udregningerne bag resultatet. Et andet kapitel, som også er lidt mere krævende og teknisk at læse, er kapitel 7. Kapitlet handler om den videnskabelige kontrovers om akupunktur, og hvorvidt det virker eller ej. I undersøgelsen gøres der brug af digitale

metoder til at kortlægge akupunkturdebatten på internettet. Selvom metoden er mere teknisk, bliver den formidlet godt, og læseren hjælpes på vej af gode figurer, som både viser netværksgrafer og scrapingresultater. Kapitlet skiller sig ud fra de andre i bogen, da det er det eneste, som gør brug af digitale metoder. Gældende for alle bogens kapitler er, at de viser mange metoder, og bogen bidrager herved til at åbne blikket for de vidt forskellige metodiske redskaber, som sociologien kan gøre brug af.

Som sociologistuderende forventede jeg at opnå ny viden, blive inspireret og få udvidet min horisont inden for det sociologiske felt. Bogen lever til dels op til dette for mig. Der er en del information, som kan skimmes og ikke er relevant at nærlæse for den erfarne studerende, men temaerne, der undersøges, og måden, hvorpå det undersøges, er spændende og til stor inspiration, når jeg selv skriver sociologiske projekter og opgaver. Som nævnt er bogen nok mere relevant for studiesøgende eller studiestartere, end den er for studerende, der er længere fremme i studiet, og som allerede har opnået viden om de mest basale teorier, metoder og metodiske overvejelser. Men der optræder mange spændende emner i bogen, og der præsenteres en række interessante undersøgelsesdesigns, som kan være til stor inspiration – også for de studerende, som allerede har kendskab til det sociologiske område.

Josefine Berggreen Schmidt
Sociologistuderende
Syddansk Universitet